

Osvrt 2. Turistički sektor u Republici Srbiji tokom trajanja pandemije

Osvrt 2. Turistički sektor u Republici Srbiji tokom trajanja pandemije

Aleksandar Radivojević⁴

Uticaj pandemije Covid 19 virusa na privredu Srbije neminovno će biti negativan, a u kojoj meri nikada neće biti precizno poznato, jer je teško razgraničiti uticaj pandemije od uticaja drugih faktora. Grubu indiciju o uticaju pandemije na ekonomiju Srbije možemo dobiti poređenjem ostvarenih rezultata u ovoj godini sa rezultatima iz prethodne godine. Iako je ova ocena gruba, a verovatno i pristrasna, jer zanemaruje uticaj ostalih faktora na dinamiku privrede, ona nam ipak daje korisnu preliminarnu indiciju o tome kako je pandemija uticala na privrednu. Preciznija ocena uticaja pandemije na ekonomiju zahteva promenu složenih ekonometrijskih modela, ali i dodatne podatke o epidemiološkim merama, ekonomskoj politici, kretanjima u svetskoj privredi i dr. i ona će biti moguća nakon okončanja pandemije.

Posmatranjem poslovnih podataka nefinansijskog sektora privrede Srbije² u odnosu na isti mesec prethodne godine možemo videti da nakon 22 uzastopna kvartala rasta poslovnih prihoda nefinansijskog sektora u Q2 2020. je prvi put zabeležen pad. Da poslovni prihodi padaju kao posledica smanjivanja nivoa poslovne aktivnosti ukazuju i podaci o kretanju rashoda, koji se takođe smanjuju.

Grafikon 1. Stope rasta prihoda i rashoda nefinansijskog sektora u Srbiji, u odnosu na isti kvartal prethodne godine, u %

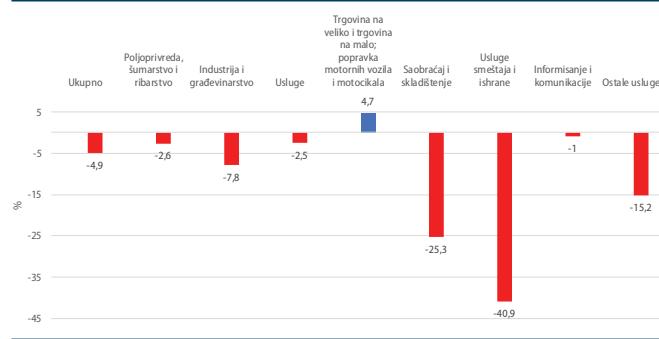
Izvor: RZS

1 Doktorand, Univerzitet u Beogradu, Ekonomski fakultet

2 Ne obuhvata: Finansijske delatnosti, delatnost osiguranja, državnu upravu i odbranu i obavezno socijalno osiguranje.

Ukoliko posmatramo po sektorima nefinansijske ekonomije najveći pad prihoda u odnosu na isti kvartal prethodne godine, pretrpeo je sektor Usluge smeštaja i ishrane³ (-40,9%), zatim sektor Saobraćaj i skladištenje (-25,3%) i Ostale usluge (-15,2%) koje obuhvataju veliki broj različitih aktivnosti⁴. Jedini sektor koji je zabeležio rast prihoda jeste sektor Trgovina na veliko i trgovina na malo i popravka motornih vozila i motocikala, koji je zabeležio rast prihoda od 4,7%.

Grafikon 2. Stope rasta poslovnih prihoda po sektorima, Q2 2020. u odnosu na isti kvartal prethodne godine, u %

Izvor: Obračun autora na osnovu podataka RZS

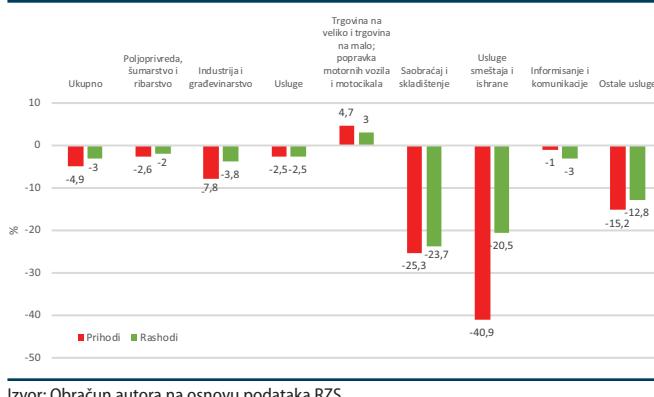
Kao što možemo videti iz Grafikona 2 pandemija je u drugom kvartalu najviše pogodila sektor Usluge smeštaja i ishrane, odnosno sektor turizma. Moglo bi se reći i da je značajan negativan uticaj pandemija imala i na sektore Saobraćaja i skladištenja i Ostalih usluga, međutim ova dva sektora uspela su da u posmatranom period značajno smanje i rashode za 23,7% i 12,8%, pa time i dosta ublaže negativan uticaj pandemije. Generalno, prihodi i rashodi su imali mali pad u sektorima koji proizvode ili obezbeđuju egzistencijalne proizvode poput hrane, pića, lekova, higijenskih sredstava, komunalnih usluga i dr. dok su opali u sektorima koji nude ne-egzistencijalne proizvode (trajna potrošna dobra, kapitalni proizvodi), naročito ako je potrošnja tih proizvoda povezana sa epidemiološkim rizicima (hoteli, kultura, sport, zabava i dr.).

Sektor turizma, a posebno hotelski smeštaj, karakterišu visoki fiksni troškovi, pa samim time ovaj sektor, i pored značajnog smanjenja rashoda (-20,5%) nije uspeo u dovoljnoj meri da ublaži negativne posledice pandemije na prihode (-40,9%).

3 Obuhvata: Smeštaj i Delatnost pripremanja i posluživanja hrane i pića

4 Ostale usluge: poslovanje nekretninama; stručne, naučne, inovacione i tehničke delatnosti; administrativne i pomoćne uslužne delatnosti; obrazovanje; zdravstvenu i socijalnu zaštitu; umetnost, zabavu i rekreaciju i ostale uslužne delatnosti

Grafikon 3. Stope rasta poslovnih prihoda i rashoda po sektorima, Q2 2020. u odnosu na isti kvartal prethodne godine, u %

Izvor: Obračun autora na osnovu podataka RZS

TURIZAM U REPUBLICI SRBIJI TOKOM TRAJANJA PANDEMIJE

Uticaj pandemije na turistički sektor možemo posmatrati na osnovu uporedne analize sa podacima iz prethodne godine, za pojedinačne mesece, ali i za celokupan period od početka pandemije. Indikatori koji ćemo posmatrati odnose se na broj dolazaka turista i broj ostvarenih noćenja turista. Ove indikatore posmatraćemo u periodu od početka pandemije u Republici Srbiji zakључno sa julom mesecom (poslednji dostupni podaci zvanične statistike). Takođe, indikatore ćemo posmatrati prema kategoriji turističkih mesta i strukturi turista.

Broj dolazaka turista u Republici Srbiji u period od marta 2020. godine do jula 2020. godine⁵ u odnosu na isti period prethodne godine opao je za čak 69%. Posmatrano po kategoriji turističkih mesta možemo videti da se banjski turizam oporavlja brže od planinskog, ali i da kod obe kategorije već u julu vidimo približavanje ostvarenim rezultatima iz istog meseca prethodne godine. U odnosu na jul 2019. godine broj dolazaka turista u banjskim mestima manji je za 11% u 2020. godini, dok je kod planinskih mesta taj pad 20%. Mada je i ovaj pad značajan, daleko je manji nego u mesecima u kojima je pandemija postala očigledna i u kojima je uvedeno vanredno stanje. Već u martu mesecu broj dolazaka turista u srpske banje prepolovljen je, dok je planinski turizam zabeležio pad od 36%. April mesec u potpunosti je izgubljen, dok je u maju mesecu banjski turizam zabeležio pad broja dolazaka u odnosu na prethodnu godinu od 71%, a planinski od 89%. Značajan oporavak viđen je tek u junu meseca (pad od 19% i 22% respektivno u odnosu na isti mesec 2019. godine).

⁵ Poslednji dostupni podaci

Tabela 1. Pad broja dolazaka turista u Republici Srbiji i po kategorijama turističkih mesta, mesec 2020. u odnosu na isti mesec 2019. godine, u %

	Mart	April	Maj	Jun	Jul
Republika Srbija	-56%	-98%	-88%	-52%	-50%
Banjska mesta	-49%	-98%	-71%	-19%	-11%
Planinska mesta	-36%	-99%	-89%	-22%	-20%
Ostala turistička mesta	-61%	-96%	-87%	-53%	-46%

Izvor: Obračun autora na osnovu podataka RZS

Poslovno bitniji statistički podatak za posmatranje kretanja u turizmu jeste broj noćenja turista, pre nego broj dolazaka. Podaci o ukupnom broju noćenja u Republici Srbiji u ovom periodu ukazuju na veoma snažan pad broja noćenja u aprilu i maju mesecu (-95% i -83%). Mada je oporavak u junu i julu u odnosu na april i maj evidentan i značajan, treba imati u vidu da je čak i u ovim mesecima pad izuzetno veliki. Ukoliko posmatramo ovaj podatak veća rezistentnost banjskog turizma u odnosu na planinski još više je očigledna. Nakon skoro apsolutnog zaustavljanja turizma u aprilu, banjski turizam je u maju 2020. godine uspeo da povrati skoro četvrtinu broja noćenja iz 2019. godine (24%), dok je planinski turizam uspeo da povrati samo jednu osminu (12,7%). U sledećem mesecu, junu 2020. godine, broj noćenja turista u banjama Srbije bio je za „samo“ 20% manji od juna 2019. godine. Broj noćenja na planinama Srbije u istom mesecu bio je za 22% manji. U julu mesecu oporavak je već bio evidentan – banjska mesta u julu 2020. godine zabeležila su pad od samo 11% u odnosu na isti mesec prethodne godine dok su planinska mesta zabeležila pad od 21%.

Tabela 2. Pad broja noćenja turista u Republici Srbiji i po kategorijama turističkih mesta, mesec 2020. u odnosu na isti mesec 2019. godine, %

	Mart	April	Maj	Jun	Jul
Republika Srbija	-46%	-95%	-83%	-43%	-36%
Banjska mesta	-34%	-98%	-76%	-20%	-11%
Planinska mesta	-34%	-98%	-87%	-22%	-21%
Ostala turistička mesta	-51%	-89%	-80%	-53%	-31%

Izvor: Obračun autora na osnovu podataka RZS

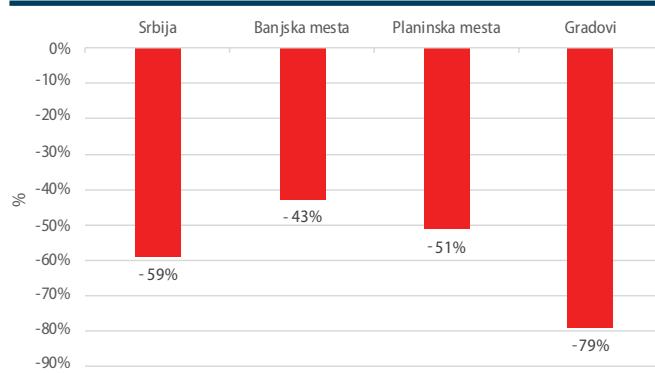
Koliki je, za sada, ukupan uticaj pandemije na turizam Srbije možda najbolje, od raspoloživih podataka, pokazuje statistika zbirnog broja noćenja u mesecima od marta do jula meseca, posmatrano u 2020. godini u odnosu na 2019. godinu.

Broj noćenja turista u periodu mart – jul 2020. u odnosu na 2019. godinu u Republici Srbiji manji je za 59%. Posmatrano po kategorijama turističkih lokacija banjski turizam i ovde se pokazao kao najotporniji sa padom

Osvrt 2. Turistički sektor u Republici Srbiji tokom trajanja pandemije

od 43% dok je planinski turizam prema broju noćenja u posmatranom periodu zabeležio pad od 51%. Kako su obe kategorije zabeležile pad koji je manji od ukupnog pada broja noćenja turista u Srbiji, logički se nameće zaključak da je gradski turizam pretrpeo najveći udarac. Ovaj pad iznosio je čak 79%.

Grafikon 4. Pad ukupnog broja noćenja u periodu mart - jul 2020. u odnosu na isti period prethodne godine, u %

Izvor: Obračun autora na osnovu podataka RZS

Problem za turistički sektor u gradovima nije samo trenutni pad, već i činjenica da će promena u strukturi poslovanja celokupne svetske privrede (rad od kuće, online sastanci, i dr.) usporiti oporavak putovanja u poslovne svrhe u odnosu na putovanja u cilju uživanja, pa se može prepostaviti da će uticaj krize biti duži za ovu kategoriju turizma. Smanjivanje budžeta za poslovna putovanja desilo se i tokom krize iz 2008. godine, pa se sa izvesnošću može očekivati i ovaj put čak i nakon završetka pandemije. Štaviše, postavlja se pitanje i kako će razvoj i uspešna, iako pandemijom prinuđena, masovna primena tehnologije u cilju online sastanaka, predavanja, konferencija, i dr., uticati na trendove poslovnih putovanja u budućnosti. Shodno navedenom odluku Vlade Republike Srbije da dodatno podrži hotelski smeštaj u gradovima možemo oceniti kao opravданu i neophodnu⁶.

Turistički preduzetnici odgovorili su na pad tražnje smanjenjem cena prenoćišta u posmatranom periodu ali ne u odgovarajućoj meri. Broj noćenja u martu mesecu u Republici Srbiji pao je za 46% u odnosu na 2019. godinu, na šta su pružaoci usluge prenoćišta odgovorili sa smanjenjem cene od 7,3%. Ne posmatrajući april mesec, koji ne može biti realni pokazatelj kretanja na tržištu turističkih usluga usled činjenice da vanredno stanje trajalo tokom čitavog meseca, pad od 83% u broju noćenja u mesecu maju ispratio je pad od 8% u cenama prenoćišta.

⁶ Programom su obuhvaćeni hoteli u privatnom vlasništvu u 67 opština i gradova u Srbiji, kojima će biti dodeljene subvencije u iznosu od po 350 evra po individualnom ležaju i 150 evra po smeštajnoj jedinici, odnosno po svakoj sobi, u dinarskoj protivvrednosti. Hotelijeri gube pravo na korišćenje ovih subvencija ukoliko smanje broj zaposlenih za više od 10 odsto u periodu od 15. avgusta do 31. decembra 2020. godine.

Tabela 3. Pad ukupnog broja noćenja i cena prenoćišta u periodu mart - jul 2020. u odnosu na isti period prethodne godine, u %

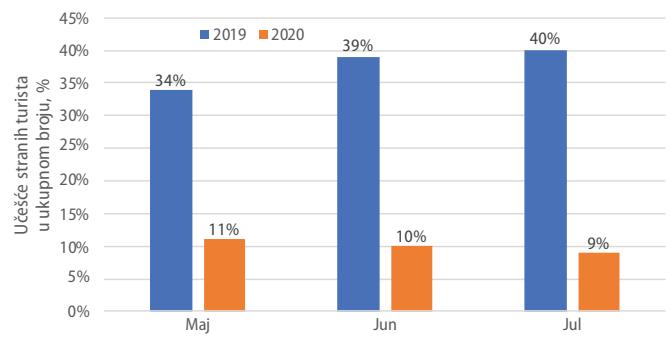
	Mart	April	Maj	Jun	Jul
Pad broja noćenja turista	-46%	-95%	-83%	-43%	-36%
Promena nivoa cena prenoćišta	-7,3%	-5,8%	-8,0%	-7,1%	0,1%

Izvor: Obračun autora na osnovu podataka RZS

Kao što smo ranije napomenuli, jedan od glavnih faktora značajnog uticaja pandemije na sektor turizma, posebno hotelski smeštaj, jeste visok udio fiksnih troškova u ovoj delatnosti, koje hotelijeri nisu uspeli da smanje. U skladu sa time navedeno smanjenje cena prenoćišta može se oceniti kao nedovoljno uvezvi u obzir da hotelski smeštaj predstavlja sektor usluga koji karakterišu visoki fiksni troškovi, uz niske varijabilne troškove, pa se nepotpuni kapaciteti (odnosno prazni ležajevi) mogu izdavati po daleko nižim cenama u uslovima ovolikog pada broja noćenja, uz smanjenje gubitaka ili čak i ostvarivanje profita.⁷ U uslovima ovako niske popunjenošću kapaciteta ekonomski je bilo opravdano, nakon ublažavanja epidemioloških mera, smanjiti cene smeštaja u većoj meri promocijama usmerenim na one kategorije turista koje za hotele ne predstavljaju tradicionalnu klijentelu, i na taj način ostvariti dodatne prihode. Podaci pokazuju da ovo nije bio slučaj.

Trenutna situacija u svetu, izazvana Covid 19, dovele je i do značajne promene u strukturi turista u Republici Srbiji. Broj stranih turista značajno je opao nakon izlaska iz vanrednog stanja, pa je tako u maju mesecu iznosio svega 11% u odnosu na 34% iz istog meseca prethodne godine, u junu 10% u odnosu na 39% iz 2019. godine i u julu svega 9% u odnosu na 40% iz jula 2019. godine.

Grafikon 5. Učešće stranih turista u ukupnom broju turista u Republici Srbiji, u %

Izvor: Obračun autora na osnovu podataka RZS

⁷ Npr. hotel sa 50% zauzetih kapaciteta troši isti iznos na fiksne troškove kao i za 100% ispunjenosti kapaciteta (kompletni troškovi plata zaposlenog osoblja, grejanje/hlăđenje hotela, osvetljenje, troškovi interneta i kablovske televizije za sve sobe, čišćenje, porezi, kamate i dr.). Dodatni gost kao varijabilni trošak za hotel znači – čišćenje jedne sobe, sapun, šampon, grejanje sobe.

Treba obratiti pažnju na činjenicu da meseci koji dolaze (septembar–januar) predstavljaju mesece sa najvećim učešćem stranih turista u ukupnom broju turista u Srbiji, pa će se njihov nedostatak svakako osetiti u turističkom sektoru. Takva promena u tražnji zahteva odgovarajuće promene u ponudi, pa se može očekivati da turistički objekti sa profesionalnim menadžmentom reaguju na ove podatke u skladu sa strukturom stranih turista prema zemlji emiteru iz ovih meseci 2019. godine, i uslova koje će diktirati epidemiološka situacija.

Trenutni trendovi na tržištu turističkih usluga dobar su pokazatelj pripremljenosti turističkih mesta i pružaoca usluga na promenljive uslove i pokazatelj su njihove fleksibilnosti. Stara Planina je već u junu mesecu zabeležila veći broj noćenja nego u istom mesecu prethodne godine, dok je u julu mesecu ostvarila broj noćenja od preko 10 hiljada, u odnosu na nešto više od 3 hiljade iz istog meseca 2019. godine. Ovim rezultatima u periodu od proglašenja vanrednog stanja pa do kraja jula (dostupni podaci) Stara Planina je ostvarila najmanji kumulativni pad broja noćenja u Republici Srbiji (za svega 13%). Značajne rezultate i porast broja noćenja u julu mesecu u odnosu na prethodnu godinu zabeležile su i Sokobanja i Banja Palić (obe banje zabeležile su kumulativni pad od 27%).

Tabela 4. Pad ukupnog broja noćenja u periodu mart – jul 2020. u odnosu na isti period prethodne godine za posmatrana turistička mesta, u %

Stara Planina	-13%	Banja Rusanda	-48%	Banja Junaković	-62%
Banja Palić	-27%	Banja Vrdnik	-49%	Banja Koviljača	-63%
Sokobanja	-27%	Lukovska Banja	-50%	Banja Kanjiža	-64%
Gamzigradska Banja	-27%	Vranjska Banja	-52%	Tara	-64%
Vrnjačka Banja	-34%	Kopaonik	-53%	Aranđelovac - Bukovička Banja	-65%
Ribarska Banja	-36%	Zlatibor	-54%	Goč	-70%
Mokra Gora	-37%	Banja Vrujci	-56%	Ivanjica	-78%
Prolom Banja	-42%	Zlatar	-56%	Selters Banja	-85%
Divčibare	-45%	Gornja Trepča	-56%	Mataruška Banja	-89%
Sijarinska Banja	-47%	Rudnik	-61%	Niška Banja	-89%

Izvor: Obračun autora na osnovu podataka RZS

Evidentan trend oporavka turističkog sektora Srbije u junu i julu mesecu odnosu na iste mesece prethodne godine ne bi trebalo da zavara pružaoce turističkih usluga, uvezvi da je reč o podacima za inače najposećenije turističke mesece (uz avgust mesec za koji još uvek nisu dostupni podaci). Pored toga, broj stranih turista u ovim mesecima bio je znatno niži nego inače, što ukazuje na oporavak baziran na potrošnji domaćih turista, pa je pitanje koliko će u uslovima ove krize oni moći da iznesu turističku sezonu do kraja godine.

ZNAČAJ SEKTORA TURIZMA ZA REPUBLIKU SRBIJU I PERSPEKTIVA OPORAVKA

U 2020. godinu Srbija je ušla sa pozitivnim trendovima sektora turizma, kako prema statistici dolazaka i noćenja turista i njihovoj strukturi tako i prema rastućem uticaju ovog sektora na ukupnu ekonomiju Srbije. Na pozitivan trend u okviru ovog sektora i njegov rastući značaj ukazuju različiti podaci.

Prema podacima Republičkog zavoda za statistiku (RZS) (Tabela 5.) broj dolazaka turista u Srbiju u 2019. godini iznosio je nešto manje od 3.7 miliona što je porast od 84,4% u odnosu na početak ove decenije (2010. godina). Broj dolazaka stranih turista u odnosu na 2010. godinu porastao je za 2,7 puta i na kraju 2019. godine broj dolazaka stranih i domaćih turista skoro je izjednačen, što ukazuje na rast privlačnosti Srbije kao turističke destinacije za strane turiste. Broj noćenja turista takođe je značajno uvećan u protekloj deceniji i na kraju 2019. godine iznosio je nešto iznad 10 miliona, što predstavlja rast od 57,1% u odnosu na 2010. godinu, sa rastom noćenja domaćih turista od 22,2% i stranih turista od čak 176,2%.

Tabela 5. Statistika turističkog sektora 2019. godina

	Turisti u hiljadama	Rast u odnosu na 2010	Strani turisti - rast u odnosu na 2010
Dolasci turista	3690	84,4%	270%
Noćenja turista	10073	57,1%	176,2%

Izvor: Obračun autora na osnovu podataka RZS

Uticaj na zaposlenost takođe ukazuje na značaj ovog sektora. Prema podacima ankete o radnoj snazi⁸ u sektoru Smeštaja i ishrane u 2019. godini bilo je 105.200 zaposlenih, odnosno 3,6% ukupne zaposlenosti.⁹

Na strani prihoda, prema podacima Narodne banke Srbije (NBS) turizam je u 2019. godini ostvario izvoz od 1,436 milijardi evra odnosno čak 8,2% ukupnog izvoza. Pored toga, izvoz od turizma raste brže od rasta ukupnog izvoza, što dodatno ukazuje na značaj ovog sektora privrede za Srbiju.

Podaci poslednje Ankete o radnoj snazi (ARS - Q2 2020.) već ukazuju na promene na tržištu rada u okviru ovog sektora. Naime posmatrano po sektorima delatnosti, najveći pad prosečnih izvršenih časova rada po zaposlenom zabeležen je upravo u delatnosti Usluge smeštaja sa međugodišnjim padom od 26,0% i međukvartalnim padom od 17,7%. U praksi, promene na tržištu rada u sektoru turizma diversifikovanije su od samog otpuštanja i smanjenja časova rada i uključuju i smanjenja plata, prinudno korišćenje odmora, i

⁸ <https://publikacije.stat.gov.rs/G2020/Pdf/G20205658.pdf>

⁹ U 2018. godini taj broj je iznosio 102000 odnosno, 94000 u 2017. godini.

Osvrt 2. Turistički sektor u Republici Srbiji tokom trajanja pandemije

dr. Problem na tržištu rada ne odnosi se samo na zaposlene u trenutku izbijanja pandemije već i na veliki broj sezonskih radnika koji nisu povećali stopu nezaposlenost, ali jesu stopu neaktivnosti.

Negativni efekti koje u ovom slučaju u prvoj liniji prihvataju usluge smeštaja i ishrane, pre svega usluge smeštaja, nisu ograničene samo na ovaj sektor usled visokog efekta multiplikacije između ovog sektora i drugih aktivnosti kao što su usluge iznajmljivanja, muzeji, festivali i druge kulturne aktivnosti, transport, i dr. Prema istraživanju indirektni efekti iznose 0,42, odnosno svakih 100 novih radnih mesta u sektoru turizma doprinose stvaranju novih 42 radnih mesta u drugim sektorima.¹⁰

Projekcije Svetskog saveta za turizam i putovanja, u saradnji sa OxfordEconomics,¹¹ pad turističkog prometa u 2020. godini procenjuju u rangu od minimalnih 38% do najgorih 80%, uz srednju procenu od 50%. Prema projekcijama Evropske komisije¹² na nivou 27 zemalja EU očekuje se uticaj na između 6,6 i 11,7 miliona radnih mesta, smanjivanjem radnih sati ili otpuštanjem, odnosno između 3,2% i 5,6% aktivne populacije.

ZAKLJUČAK

Značaj sektora turizma za privredu Republike Srbije vidljiv je iz podataka o zaposlenosti u ovom sektoru, nivou izvoza koji ovaj sektor ostvaruje, trendu rasta broja turista (posebno stranih turista), uticaju turizma na druge sektore, i dr., dok je snažan negativan uticaj pandemije jasno vidljiv. Posmatrano prema procentu učešća turističkog sektora u Republici Srbiji u izvozu (8,2%), u ukupnom broju zaposlenih (3,6%) i proceni indirektnog multiplikatora zapošljavanja u ovom sektoru (0,42) možemo reći da Republika Srbija spada u grupu srednje ugroženih zemalja u odnosu na promene u turističkom sektoru pa shodno tome možemo i očekivati pad turističkog prometa u Republici Srbiji između 30-50% u zavisnosti od dešavanja u jesenjim i zimskim mesecima i eventualnim ponovnim uvođenjem restriktivnih mera.

Kao posledica, sektor turizma zahteva određenu vrstu pomoći države, koja bi i u narednim mesecima trebalo da bude selektivna, usmerena ka najpogođenijim kategorijama u okviru sektora i koja bi imala najviše uticaja na oporavak. Svakako, najveći negativni uticaj pandemija će imati na gradski turizam, specifično poslovni turizam i gradske hotele. Stoga, uvezši u obzir

dosadašnji uticaj pandemije na gradske hotele, očekivana kretanja do kraja godine i činjenicu da će negativni uticaj pandemije duži efekat imati na poslovni turizam nego na ostale vrste turizma, dodatna podrška gradskim hotelima verovatno će biti neophodna do kraja godine.

Pružaoci turističkih usluga period smanjenja broja gostiju, time i operativnih aktivnosti, trebalo bi da iskoriste za analizu tržišta¹³ i savremenih trendova u turizmu kako bi se na nivou gradova i zemlje otklonili nedostaci koji su već duži niz godina prepoznati kao faktori koji ograničavaju razvoj ovog sektora.¹⁴

LITERATURA

1. Marques Santos, A, et all., 2020, Behavioural changes in tourism in times of COVID-19, Publications Office of the European Union, Luxembourg
2. Posthumus, H., 2016, Applying multipliers in tourism, Case study, BEAM Exchange, London
3. Travel and Tourism Competitiveness Report, 2019, World Economic Forum, Genva
4. Internet izvori

www.nbs.rs

www.stat.gov.rs

www.weforum.org

www.wttc.org

10 Applying multipliers in tourism, Case study, Hans PosthumusJuly, 2016

11 [https://wttc.org/Research/Economic-Impact/Recovery-](https://wttc.org/Research/Economic-Impact/Recovery-Scenarios-2020-Economic-Impact-from-COVID-19)

Scenarios-2020-Economic-Impact-from-COVID-19

12 Behavioral changes in tourism in times of Covid 19 – Employment scenarios and policy options

13 Ispitivanje stavova turista, koje bi trebalo da predstavlja osnov razvoja turističkog sektora, vrši se retko i na nivou Republike Srbije, a kamoli na nivou turističkih mesta.

14 World Economic Forum, Travel and Tourism Competitiveness Report 2019